

„Izgradnja (a ne rušenje) mostova za evanđelje“: učeništvo u Pastoralnim poslanicama¹

Perry L. Stepp

ORCID: 0009-0008-5532-7680

Biblijski institut, Zagreb

pstepp@bizg.hr

UDK: 27-318:27-248.4

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

DOI: <https://doi.org/10.32862/k1.18.2.5>

Sažetak

Ovaj članak istražuje što Pastoralne poslanice (Titu te 1 i 2 Timoteju) kažu o stvaranju učenika i bavi se ciljevima Pavlova učenja u ovim pismima i metodama koje je preporučio Timoteju i Titu te crkvama u kojima su oni služili. Ciljevi: dvadeset sedam novozavjetnih dokumenata naglašava različite vidove slijeđenja Isusa prema zrelosti (tj. ciljeve učenja) kako već zahtijevaju situacije iz kojih su pisane i zbog kojih su napisane. U Pastoralnim poslanicama Pavlov je specifični cilj da njegovi čitatelji žive kreposnim životima, velikim dijelom definiranim poganskom kulturom koja ih okružuje. On se nada da će oni na taj način zadobiti i zadržati interes kulture za evanđelje. Time će njegovi čitatelji izbjeći ili ublažiti negativne stereotipe koji se koriste protiv kršćana i popustiti zategnute društvene odnose uobičajene u njihovu svijetu. Metode: u ovim pismima Pavao savjetuje korištenje moralnoga primjera i pozivanje na čast i sram. Osim toga, pokazuje kako koristiti vjeroispovijedi kao alat za poučavanje svojih crkava. Nakana je pokazati da Pastoralne poslanice nude jedinstvenu perspektivu u pogledu stvaranja učenika usredotočenu na važnost javnog svjedočanstva i korištenja metoda poput nasljedovanja i usklađivanja s društvenim vrijednostima. Ovo čine kako bi podigle zrele kršćane koji mogu učinkovito predstaviti poruku evanđelja u svojim zajednicama.

Ključne riječi: učenje, stvaranje učenika, Pastoralne poslanice, moralni primjer, čast, sramota, ukor, vjeroispovijedi

1 Ovaj je članak napisan kao dio istraživačkoga projekta Biblijskog instituta u Zagrebu: „Koncept učenja među crkvama reformacijske baštine u Hrvatskoj“.

Uvod

Hodajući ruralnim mjestašcem, neki je čovjek vidio da su na nekoliko ograda i građevina nacrtane mete. Zatim je primijetio da svaka meta u središtu ima rupu od metka. Zadivljen, rekao je u sebi: „U ovom kraju sigurno postoji neki ozbiljan strijelac.“ Oduševljenje je trajalo sve dok mu netko nije rekao da je strijelac najprije pucao, a tek onda ocrtao mete oko mjesta koje je pogodio metkom. Pitanje: znamo li svoj cilj pri stvaranju učenika? Ili najprije ispaljujemo naslijepo, a onda se uvjeravamo da smo pogodili u središte mete? Kažemo: „Želimo stvarati zrele kršćane.“ Dakako da želimo. Međutim, jesmo li promislili što znači da je osoba „zreo kršćanin“ u pogledu specifičnih vještina, ponašanja, uvjerenja, znanja i odanosti? Je li naše razmišljanje *toliko* specifično, toliko detaljno?

Ako mi koji propovijedamo, poučavamo i vodimo ne znamo točno svoj cilj, onda to neće znati ni prosječni vjernici naših crkava. Trebamo moći odgovoriti na ovakva pitanja:

- Ako želimo da naši vjernici utječu na svoja susjedstva evanđeljem, koje onda vještine, znanja i ponašanja moramo u njih ugraditi?
- Koja ponašanja i koji stavovi kršćanske brakove čine zbilja kršćanskima?
- Kako bi trebao izgledati život kršćanskoga supruga, supruge, majke, oca ili djeda i bake?
- Kako bi se kršćanske tvrtke trebale ponašati prema svojim kupcima? Kako bi se kršćanski učitelji trebali ponašati prema svojim učenicima?
- Kako kršćanstvo potiče poslodavce da se ponašaju prema svojim zaposlenicima? Kako kršćanstvo potiče zaposlenike da se ponašaju prema svojim poslodavcima?

Ovo je ključno pitanje: kada govorimo o specifičnim ponašanjima, vještinama, znanjima ili odanostima, što točno želimo postići u postupku stvaranja učenika? Kako izgledaju učenici koje pokušavamo stvoriti? Ovdje je dobro da budemo što konkretniji. Nejasnoće nas zadržavaju na mjestu gdje se već nalazimo. Uspijemo li biti konkretniji i detaljniji u definiranju svojih ciljeva u stvaranju učenika, puno je veća vjerojatnost da ćemo se kretati prema tim ciljevima.

U ovome članku pokušat ćemo dati odgovor na ovo ključno pitanje. Pritom ću se najprije ukratko osvrnuti na svrhu koju probrani novozavjetni dokumenti ističu kao svrhu stvaranja učenika. Zatim ću se usredotočiti na Pastoralne poslanice (Titu te 1 i 2 Timoteju) te ćemo dublje zaviriti u ciljeve i metode stvaranja učenika koje one preporučuju. Završit ću sažetkom o tome kako ove metode iz Pastoralnih poslanica možemo primijeniti na crkve u Hrvatskoj i Središnjoj Europi.

1. Cilj stvaranja učenika u Novom zavjetu (izvan Pastoralnih poslanica)

Svi novozavjetni autori bave se svrhom stvaranja učenika, ali koriste različite slike koje opisuju ciljeve toga procesa. Opisuju različite vidove ovih ciljeva izjavama koje se tiču učenja ili slijeđenja Isusa (čemu bi vjernici trebali težiti) te opisima kakva bi trebala biti Crkva jer Crkva bi zapravo trebala biti zajednica učenika.

Novi zavjet ne ističe nijedan specifičan ideal stvaranja učenika. Opisi cilja razlikuju se od autora do autora, od knjige do knjige, već kako su se ovi autori suočavali s različitim potrebama i situacijama. Sagledamo li što ovi autori savjetuju svojim crkvama, njihove ciljeve možemo primijeniti i na naše zajednice i službe u pogledu konkretnih promjena u ponašanju, odanosti, odnosno stjecanju vještina ili znanja. Dozvolite mi da ovo ilustriram istražujući opise koje nalazimo u nekoliko novozavjetnih dokumenata: Matejevu evanđelju, Djelima apostolskim te Pavlovim srednjim i zatvorskim poslanicama.

Matejevo evanđelje Crkvu opisuje kao kraljevstvo slugu u kojemu posljednji dolaze prvi (20,26-28; 23,11), a pokajnici se obnavljaju (18,15-35). Članovi zajednice trebaju u svojoj komunikaciji jedni s drugima odražavati Blaženstva (pogl. 19; usp. 5,3-12). U svemu tome, Crkva odlazi u svijet stvarati učenike (28,18-20), posjedujući pritom duhovnu silu da svezuje i odrješuje (16,19), sigurna da je vrata paklena neće nadvladati (16,18). Matejev opis učenja općenit je i apstraktan jer radi se o načelima, a ne o pravilima, zapovijedima ili o programu. No primijetite što nas ova načela uče o cilju stvaranja učenika. Na primjer, Matejevu sliku „učenika“ možemo učiniti konkretnijom u našim crkvama učeći vjernike da u sukobu s drugim vjernicima trebaju slijediti Mateja 18,15-17 („Pogriješi li tvoj brat, idi i pokaraj ga nasamo.“), odnosno da konflikt trebaju pokušati razriješiti osobno, jedan na jedan, umjesto da ogovaraju ili kritiziraju osobe iza leđa.

U Djelima apostolskim Crkva nastavlja Isusovu službu nakon njegova Uzašašća. Luka ovo pokazuje u paralelama između Isusove službe u Lukinom evanđelju i službe Crkve u Djelima apostolskim. Crkva živi svoju odanost Bogu kroz načine na koje se vjernici ponašaju jedni prema drugima i prema svijetu koji ih okružuje (2,42-47; 4,32-37). Vjernici svjedoče o Božjim spasonosnim povijesnim djelima za Izrael i za cijeli svijet (2,39; 9,15; 10,1-11,26; 15,1-29). Pavao koristi vlastito ponašanje kao primjer načina na koji bi kršćanski vođe trebali štiti Crkvu (20,18-35). Ponovno, nailazimo na općenitu i apstraktnu sliku. Međutim, ipak možemo utjeloviti neke od ovih ciljeva u našim crkvama čineći ih konkretnijima, vodeći naše crkve da prakticiraju dobronamjernost i darežljivost na načine koji slijede primjere prve crkve u Djelima 4,32-37 i 6,1-7.

U Pavlovim srednjim poslanicama (Rimljanima, Korinćanima) i zatvorskim poslanicama (pogotovo Kološanima i Efežanima), Crkva djeluje kao Tijelo Kri-

stovo (Rim 12,4-5; 1 Kor 10,16-17; 1 Kor 12,12-27; Ef 1,22-23; 2,14-16; 4,4; 4,11-16; 5,23; 5,30; Kol 3,15). Ova slika određuje način na koji bi se vjernici trebali odnositi jedni prema drugima i kako bi trebali razumjeti sebe. Oni su udovi jedni drugih te na neki način pripadaju jedni drugima. Oni su isto tako dio veće cjeline koja pripada Kristu. Članovi Tijela ne postoje u vakuumu te nisu ni iznad ni ispod drugih dijelova Tijela (jer svi se udovi časte i svi su Kristovi). Ponovno, ovo funkcionira kao načelo, a ne kao specifičan savjet, ali to načelo trebamo utjeloviti pozivajući vjernike da pronađu i koriste svoje duhovne darove, kao što opisuje Efežanima 4,11-16.

Ovaj je kratak sažetak dovoljan kao ilustracija onoga što želim istaknuti. Novozavjetni autori u svojim su se crkvama suočavali s različitim situacijama i problemima. U tim različitim situacijama, naglašavali su različite vidove slijeđenja Isusa te različite vidove zadatka stvaranja učenika kako bi zadovoljili potrebe nastale u tim situacijama. Stoga nas mogu voditi dok razmišljamo na koji način Bog želi da usmjerimo svoje službe u svojim kontekstima.

2. Cilj stvaranja učenika prema Pastoralnim poslanicama

Pastoralne poslanice opisuju ciljeve stvaranja učenika za koje je Pavao smatrao da se najbolje uklapaju u crkve u kojima su Timotej i Tit služili.² Sveobuhvatni cilj stvaranja učenika u Pastoralnim poslanicama je oblikovati vjernike koji će javno svjedočiti svojim životima, koji će biti hodajući pokazatelji Božje dobrote putem javne pobožnosti i kreposti. Pavao je ovaj cilj iznio na barem dva načina.

Prvi način kako je Pavao iznio ovaj cilj odnosi se na često poticanje čitatelja da na prvo mjesto stave svjedočenje onima koji su izvan zajednice. Pavlov poticaj ima tri oblika.

1. Pavao često savjetuje dobro ponašanje, a posebno ističe da je svrha toga zaštititi njihovo svjedočanstvo i ugled. Evo primjera takvih izjava iz ovih Poslanica:

- 2 Smatram da su pisma nastala redosljedom Titu – 1 Timoteju – 2 Timoteju jer to iziskuje logika naracije koju ova pisma iznose o Pavlovu životu. Tako npr. vidi Marshall 2004. Isto tako, ovim pismima prilazim kao zasebnom korpusu zbog zajedničkih značajki, ali i kolektivnog zanemarivanja u studijama o Pavlu i Pavlovim pismima. Primijetite također da su ova pisma osobna, ali ne i privatna. Drugim riječima, iako ih je Pavao poslao pojedincima, sva su tri pročitana pred Pavlovim zajednicama. U tom pogledu, primijetite zamjenice u drugom licu množine na kraju svakog pisma. Napisana su tako da ih „slučajno osluhnu“ crkve u kojima služe njihovi primatelji. Također, na ovaj redosljed čitanja ovih pisama ne utječu previše naši zaključci u vezi s njihovim autorstvom. Pisma smatram ranim i iskreno povezanim uz Pavlovu misiju, bez obzira je li ih napisao sam Pavao ili netko tko je uvrštavao građu preuzetu od Pavla. No čak i ako su pisma, kao što neki tvrde, iz kasnijeg razdoblja i posve pseudonimna, još uvijek su kanonski dokumenti koji oslovljavaju stvarne probleme u stvarnim crkvama.

„... da se riječ Božja ne bi pogrdivala“ (Tit 2,5).³

„... da se onaj nasuprot postidi nemajući o nama reći ništa zlo“ (Tit 2,8).

„... neka im iskazuju svaku dobru vjernost da u svemu budu ures nauku Spasitelja našega, Boga“ (Tit 2,10).

„... te ne daju protivniku nikakva povoda za pogrdivanje“ (1 Tim 5,14).

„(Robovi neka se ponašaju tako) da se ne bi pogrdivalo ime Božje i nauk“ (1 Tim 6,1).

2. U drugim tekstovima iz Pastoralnih poslanica Pavao zapovijeda vjernicima da u svom življenju pred svijetom koji promatra kršćane očituju krepost:

„Pojavila se doista milost Božja, spasiteljica svih ljudi; odgojila nas da se odrekemo bezbožnosti i svjetovnih požuda te razumno, pravedno i pobožno živimo u sadašnjem svijetu“ (Tit 2,11-12).

„Podsjećaj ih da se podlažu poglavarstvima, vlastima... da očituju svaku blagost prema svim ljudima“ (Tit 3,1-2).

Pavao poziva vjernike da „... uznastoje prednjačiti dobrim djelima. To je dobro i korisno ljudima“ (Tit 3,8).

„Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molbe-nice i zahvalnice za sve ljude... To je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom, koji hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine“ (1 Tim 2,1-4).

„(Starješina) treba da ima i lijepo svjedočanstvo od onih vani, da ne bi u rug upao i zamku đavlovu“ (1 Tim 3,7).

„(O)ni koji dobro obavljaju službu, stječu častan položaj i veliku smjelost u vjeri, vjeri u Isusu Kristu“ (1 Tim 3,13).

„... da tvoj napredak bude svima očit“ (1 Tim 4,15).

3. Pavao očekuje da vjernici žive istinu da evanđelje nije samo za *njih*, nego da je Božji naum učiniti spasenje dostupnim svim ljudima. Opazite univerzalni aspekt Pavlovih riječi:

„Pojavila se doista milost Božja, *spasiteljica svih ljudi*...“ (Tit 2,11, kurziv dodan).

„Podsjećaj ih da se podlažu poglavarstvima... da očituju svaku blagost *prema svim ljudima*“ (Tit 3,1-2, kurziv dodan).

3 Ukoliko nije drukčije naznačeno, citati iz Biblije preuzeti su iz prijevoda Kršćanske sadašnjosti, <https://biblija.ks.hr/>.

(Pavlovi vjernici se trebaju) „... posveti(ti) činjenju dobra. To je dobro i korisno za sve ljude“ (Tit 3,8 SHP, kurziv dodan).

„Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molitve, molbenice i zahvalnice za sve ljude... To je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom, koji hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine“ (1 Tim 2,1-4, kurziv dodan).

„Krist Isus, koji sebe samoga daje kao otkup za sve“ (1 Tim 2,5-6, kurziv dodan).

„Ta za to se trudimo i borimo jer se pouzdajemo u Boga živoga, koji je Spasitelj svih ljudi“ (1 Tim 4,10, kurziv dodan).

„Stoga sve podnosim radi izabranih, da i oni postignu spasenje, spasenje u Kristu Isusu, zajedno s vječnom slavom“ (2 Tim 2,10).

„A sluga Gospodnji treba da... s blagošću preodgaja protivnike, ne bi li ih Bog podario obraćenjem te spoznaju istinu i ponovno budu trijezni izvan zamke đavla, koji ih drži robljem svoje volje“ (2 Tim 2,25-26).

„Gospodin je stajao uza me, on me krijepio da se po meni potpuno razglasi Poruka te je čuju svi narodi...“ (2 Tim 4,17, kurziv dodan).

U svemu ovome, jasan je Pavlov prioritet da vjernici u njegovim crkvama žive živote svjedočenja.

Drugi način na koji Pavao iznosi ovaj cilj (da ljudi u njegovim crkvama javno žive svjedočanstvo) je putem zapovijedi čitateljima i slušateljima da teže i ispoljavaju „javne kreposti“, koje će poganska zajednica u kojoj žive vidjeti i cijeniti.⁴ Ovo su one kreposti koje su se često koristile na natpisima u čast pojedincima koji su vodili izvrsne živote. Na umu imam pogotovo sljedeće kreposti:

- Pobožnost ili odanost (εὐσέβεια), koja se tradicionalno prevodila ‘pobožnost’; zbrojio sam da se εὐσέβεια i srodni izrazi koriste šesnaest puta u ovim pismima. Očitovanje pobožnosti značilo je očitovati stavove i ponašanje prema religiji i Bogu ili bogovima koje su ljudi smatrali poštovanima i prikladnima. Suprotno od εὐσέβεια bila je ἀσέβεια, porok slučajnoga ili namjernog izraza nepoštovanja prema duhovnim stvarima ili stvarima koje ljudi smatraju svetima. Slično ἀσέβεια bila je ‘bogohula’, koja se u pismima osuđuje šest puta. Takvo je ponašanje bilo sramotno i štetilo bi svjedočanstvu vjernika.⁵

4 Javne su se kreposti često spominjale u grčko-rimskim natpisima. Vidi: Winter 1988.

5 Juda 8-10 pokazuje razliku između ἀσέβεια i εὐσέβεια, ne koristeći ni jedan od ovih izraza. Juda ovdje govori o kršćanskim lažnim učiteljima koji odbacuju autoritet i vrijeđaju nebeska bića, uspoređujući ih pritom (r. 9) oprečnom stavu arhandela Mihaela, koji se u prepirci sa Sotonom oko Mojsijeva tijela ponašao s poštovanjem. Judini lažni učitelji primjer su ἀσέβεια, a Mihael je primjer εὐσέβεια.

- ‘Dostojanstvo’ (σεμνότης); ako se εὐσέβεια odnosi na ponašanje osobe prema religiji, σεμνότης se odnosi na ponašanje osobe u odnosu na ljude, ponašanje na način koji štiti ugled te osobe jer nije ni skandalozan ni čudan.⁶ „Dostojanstvo koje su drevni Rimljani poštivali odnosilo se na veliku ozbiljnost osobe koja se ne uzbuđuje brzo... koja je namjerna i besprijeekorna“ (Quinn 1990, 130). Σεμνότης i srodan pridjev σεμνός koriste se šest puta u Pastoralnim poslanicama.
- ‘Samokontrola’ (ili senzibilitet; σωφροσύνη, σώφρων i srodne riječi), koristi se deset puta u ovim pismima. Ova krepost smatrala se jednom od četiriju glavnih rimskih kreposti povezanih s ugledom, a odnosi se na svijest o tome što je prikladno reći ili učiniti u određenim situacijama, kako treba, a kako ne treba djelovati. Louw & Nida (1988, 88.94) predlažu da ovu riječ razumijemo kao „posjedovanje ispravnih misli o tome što trebamo učiniti“ i „[dopustiti] svome umu da upravlja našim tijelom“.
- ‘Dobra djela’ (ἀγαθὸν/καλὸν ἔργον, ἀγαθοποιέω) spominju se četrnaest puta u ovim pismima. Činjenje dobrih djela samo se po sebi smatralo krepošću u drevnom svijetu (du Toit 2019, 223). Ovaj se izraz odnosi na „različite aktivnosti koje preporučuju grčko-rimski standardi“ (du Toit 2019, 221-22).⁷ Diljem novozavjetnoga svijeta, od ljudi se očekivalo da vrše javnu službu („javno dobročinstvo“) razmjerno svojim sposobnostima, velikim ili malim, kao pojedinci ili kao dio skupine.⁸ Prema Winteru (1988, 87) „... vladari nisu samo hvalili i poštovali one koji su činili dobra djela koja su koristila gradu nego su i obećavali da će na isti način javno iskazati čast onima koji će slična dobročinstva učiniti u budućnosti“.

Dakle, s pohvalama javnih kreposti i življenjem naočigled drugih, Pavao zapovijeda svojim vjernicima da posebno paze na svoje svjedočanstvo.

Zašto je Pavao to zapovjedio vjernicima? Zato što su ovi vjernici živjeli usred poganskoga društva koje nije razumjelo ili cijenilo njihovu religiju. Rimsko je društvo cijenilo stabilnost i usklađenost, a kršćani se nisu usklađivali. To je samo po sebi bilo dovoljno da rimsko društvo na kršćane gleda kao na prijetnju svome poretku. Kritičari su kršćane smatrali „ateistima“ jer nisu štovali idole ili posjedovali hram. Prigovarali su kršćanskom socijalnom nauku jer je bio uznemirujuće egalitaristički; kršćani su se odnosili jedni prema drugima kao prema braći i sestrama, nasuprot jasne klasne hijerarhije koju je Rim smatrao jamcem stabilnosti.

6 No vidi Dibelius i Conzelmann 1972, 39 za εὐσέβεια i σεμνότης; Dibelius i Conzelmann obrnuli su orijentaciju ovih izraza u odnosu na način na koji ih razumiju drugi komentatori (npr. Marshall i Quinn, *The Letter to Titus*, Anchor Bible [Doubleday, 1990]).

7 Du Toit citira Trávisa B. Williamsa 2014.

8 Za natpise i druge tekstualne dokaze, vidi Winter 1988. du Toit također citira Williamsa 2014, 68-81 i 280-295 u tom pogledu.

Nadalje, rimsko društvo prvoga stoljeća mučilo je nekoliko društvenih boljki, a smatrali su da ih ranokršćansko učenje još pospješuje. Pastoralne poslanice zagovaraju ponašanje koje kršćane štiti od optužbi da doprinose dvama specifičnim rimskim društvenim boljkama. Prvo je pojavljivanje onoga što klasicisti ponekad nazivaju „novom rimskom ženom“: „Neke imućnije i utjecajnije žene (udane i udovice) u nekim su slučajevima podupirale muškarce koji su bili slobodni mislioci, a koji su se ismijavali tradicionalnim vrijednostima vezanim uz nakit, oblačenje i seksualnu moralnost. Pojava ovoga pokreta toliko je potresla *status quo* da ga je August stavio izvan zakona“ (Towner 2006, 196).⁹ Kršćanstvo je dalo prava i slobode ženama, čak i ženama iz nižih društvenih staleža, koje su do tada bile bez presedana. Rimljani su smatrali da to prijeti stabilnosti njihova društva. U nekim slučajevima, uključujući 1 Timoteju, ovu je zabrinutost pojačalo nepromišljeno kršćansko učenje koje je žene ohrabralo da poradi slobode u Kristu odbace standardna očekivanja od žena da budu majke i kućanice.

Drugi društveni problem kojega je autor Pastoralnih poslanica svjestan strah je od ustanka robova. Znanstvenici tradicionalno procjenjuju da je Italija Rimskoga Carstva imala oko 6-7 milijuna stanovnika, od kojih su dva milijuna bili robovi. Moguće je da su robovi činili polovicu stanovnika grada Rima. Robovlasništvo se temeljilo na dugovima i osvajanju, a ne na rasi. Prema tome, robovi nisu nužno bili siromašni. Zapravo, značajna manjina grčko-rimskih robova imala je veću naobrazbu, bolje vještine i (ponekad) veće bogatstvo od svojih gospodara. Zbog osnove po kojoj su ljudi postajali robovima (dugovi, osvajanje itd.) nisu nužno morali postojati nikakvi vizualni znakovi po kojima bi se robovi razlikovali od drugih žitelja. Ovo je potpirivalo strah od pobune. Seneka piše da je rimski senat raspravljao o zakonu koji bi svim robovima nametnuo nošenje nekakve uniforme. Prijedlog nije prošao zato što senatori nisu htjeli da robovi shvate koliko su brojni (Seneca, *De clementia* 1.24.1, citiran u Ferguson 2003, 56) zbog čega bi mogli dobiti neke opasne ideje. Zbog straha od pobune, robovlasnici su morali održavati vlast nad svojim robovima. No Crkva se prema robovima i gospodarima ponašala kao prema ravnopravnima. Postoje čak i priče o robovima koji su postali vođe Crkve i tako se uzdigli iznad svojih gospodara. Kao što je slučaj s ravnopravnošću žena u Crkvi, ravnopravnost robova i gospodara prijetila je potencijalnom destabilizacijom društva.¹⁰

Prema tome, u svjetlu ovih strahova, Pavao zapovijeda čitateljima da očituju javne kreposti koje će smiriti njihove nekršćanske sugrađane. Sean du Toit (2019, 222) ističe: „Drevni kršćani su ‘dobra djela’ [i druge kreposti] smatrali rješenjem

9 Za „novu rimsku ženu“, vidi Winter 2003.

10 Treća društvena boljka iz ovoga razdoblja koju spominju Pastoralne poslanice je pijančevanje; opazite „triježni“ i „ne ropkinje mnogog vina“ itd. u Tit 1,7; 2,2,3; 1 Tim 3,2,8; 2 Tim 4,5. Mnogi izvori spominju alkoholizam kao problem, pogotovo među starijima. Drame iz ovoga vremena redovno imaju lik „starog pijanca“.

za društvena neprijateljstva i sukobe.¹¹ Očitovanjem ovih kreposti i kreposnim ponašanjem Pavlovi su vjernici mogli potaknuti (ili barem zadržati) zanimanje kulture za evanđelje.

Ovo nam daje uvid u pozadinu Pavlovih zapovijedi vjernicima po Titu i Timoteju. Ne radi se samo o tome da on vjernicima savjetuje standardne javne kreposti, nego im i zapovijeda da izbjegavaju ponašanja koje bi društvo koje ih okružuje moglo smatrati prijetećim, iskvašenim ili sramotnim. Evo nekoliko primjera:

- U Poslanici Titu Pavao zapovijeda vjernicima da izbjegavaju razuzdanost, buntovništvo, aroganciju; da ne budu zajedljivi, skloni vinu, nasilju ili prljavom dobitku (1,6-7); da ne uzrokuju podjele ili nemire u obiteljima (1,10-11);¹² da ne proturječe i pronevjeruju (2,9-10); da se odreknu bezbožnosti i svjetovnih požuda (2,12); i da se klone rasprava i sukoba (3,9-11).
- U 1 Timoteju, Pavao zapovijeda vjernicima da ne promoviraju krivovjerja koja uzrokuju podjele (1,3-7); da se ne opijaju, da ne budu nasilni, skloni prepirkama, da ne vole novac (3,3); da ne promoviraju asketizam koji se ruga društvenim konvencijama (4,1-3); da izbjegavaju lijenost, nametljivost, ogovaranje, izgovaranje skandaloznih stvari ne razmišljajući o šteti koju čine (5,13); da ne iskazuju nepoštovanje prema onima koji nad njima imaju autoritet (6,2).
- U 2 Timoteju, Pavao osuđuje učitelje i učenike koji se prepiru oko riječi i izgovaraju svjetovna praznorječja (2,14-16); one nad kojima vladaju požude (2,22); koji traže polemike (2,23); koji su sebeljupci, arogantni, goropadnici, koji ne poštuju vlasti itd. (3,2-5).

Pavao zapovijeda vjernicima da izbjegavaju ove poroke, da teže za javnim krepostima te žive uzornim životima. Kada bi društvo poznavalo članove Crkve po ovim krepostima (i po izbjegavanju ovih poroka), to bi ublažilo nemir rimske kulture koja ih je okruživala. Pavlova je svrha apologetske naravi jer želi zaštititi vjernike od lažnih optužbi. Protiv optužbe da su kršćani ateisti, Pavao im zapovijeda da budu puni poštovanja i pobožnosti, tako da nikoga ne sablažnjavaju. Protiv optužbe da su anarhisti, Pavao ih poziva da budu dostojanstveni, njeguju samokontrolu, budu pristojni i ponašaju se tako da ih svijet koji ih okružuje smatra stabilnim, časnim i kreposnim ljudima.

Međutim, nije Pavlov krajnji cilj bio da kršćani pridobiju poštovanje ili čast za same sebe. Kao što je Teodoret napisao sredinom petoga stoljeća, Pavao je htio

11 Vidi Musonius Rufus, *Discourses* 14.9; Marcus Aurelius, *Meditations* 1.15.3; Philo, *Special Laws* 4.58 itd.

12 Upozorenje protiv učenja koje potiče polemike i podjele glavna je tema ovih pisama, koja je spominju dvanaest puta (Tit 1,10-11; 3,9-11; 1 Tim 1,3-4; 4,1-3.7; 6,3-5.20-21; 2 Tim 2,14.16-18.23; 3,6-7; 4,3-4).

da njegovi vjernici „ne teže ka časti, nego ka kreposti; ne priželjkuju ugled, nego da istu (pravu) vrijednost“ (Dibelius i Conzelmann 1972, 51). Pavao ih potiče da čine sve što je u njihovoj moći kako bi društvo pokazalo zanimanje za evanđelje.¹³ Pavao im, nadalje, zapovijeda da se ponašaju kreposno prema mjerilima društva u kojem žive, bez obzira na to hoće li ti nevjernici i sami postati kršćani ili neće. Ponekad će savjest potaknuti Pavlove vjernike da odstupaju od normi svoje kulture; npr., u odbijanju da pale tamjan Caru.¹⁴ U ovim slučajevima, trebali su biti drukčiji, ali i ovdje su trebali biti drukčiji na kreposne i časne načine. Živjeli su naočigled drugima i pritom su znali da ono što drugi vide može imati vječne posljedice. Nevjernici su promatrali njihovo ponašanje tražeći isprike ili prilike da odbace evanđelje.

Ukratko, Pavao poziva vjernike da se ponašaju časno kako bi nevjernici vidjeli i priznali Božju dobrotu koja se u njima odražavala. Kada su se društvena mjerila sukobila s kršćanskim uvjerenjima, Pavao je htio da im se oni suprotstave časno. Ako trebaju uvrijediti pogansku kulturu koja ih okružuje, neka to bude radi Krista, a ne zbog vlastitih slabosti ili poroka. Žive naočigled svijetu, pred svijetom koji ih promatra, tako da moraju živjeti na načine koji će otvoriti vrata evanđelju. To je cilj stvaranja učenika u Pastoralnim poslanicama.

3. Metode stvaranja učenika

Pastoralne poslanice ne opisuju samo ciljeve stvaranja učenika, nego i metode stvaranja učenika koje su Timotej i Tit trebali primijeniti. Pavao savjetuje barem tri metode koje crkve primatelja njegovih pisama mogu koristiti kako bi izgradile i oblikovale ljude za svjedočenje. Ove metode su:

1. nasljedovanje moralnih primjera
2. pažljiva uporaba časti i sramote
3. korištenje vjeroispovijedi i himni kao alata za poučavanje.

Prva je metoda nasljedovanje moralnih primjera. Ova pisma redovito ističu tri glavna lika (Pavla, Tita i Timoteja) kao moralne primjere koje valja nasljedovati, a povremeno kao primjere ističu i zrele članove crkava. Koji su vidovi njihova karaktera ili priče vrijedni nasljedovanja?¹⁵ U Poslanici Titu, Pavlov prijašnji

13 Usporedi Mateja 5,16: „Tako neka svijetli vaša svjetlost pred ljudima da vide vaša dobra djela i slave Oca vašega koji je na nebesima“ i 1 Petrovu 2,12: „(Ž)ivljenje vaše među poganima neka bude uzorno da upravo onim za što vas sada potvaraju kao zločince, pošto promotre vaša dobra djela, proslave Boga u dan pohoda.“

14 „U rimskom svijetu ranokršćanskog razdoblja, premda se tamjan koristio u mnogim okolnostima, njegov bi miris, po svemu sudeći, dao dojam da se prinosi žrtva“ (Caseau 2022, n.p.).

15 Esler 2005, 7-8, primjećuje važnost primjera za oblikovanje karaktera u etici karaktera/kreposti. Vidi i McClendon 1971 i 1986; te Walker 2011.

život Židova i progonitelja kršćana služi kao pozadina teološkoj građi u 2,11-14 i posebno 3,3-7, gdje njegova biografija pokazuje evanđeoske implikacije. Primiteljite priču iza 3,3-7: „Jer i *mi* nekoć bijasmo nerazumni, nepokorni, luralice... Ali... Bog... *nas* spasi... po svojem milosrđu... po Duhu Svetom, koga obilno izli na *nas*... da... budemo... baštinici života vječnoga“ (kurziv dodan).

Što se tiče samoga Tita, on treba biti „primjer dobrih djela... i cjelovitosti, dostojanstva i zdravoga govora koji drugi neće moći osuditi u njegovu učenju“ (2,7-8, autorov prijevod). Pogotovo treba biti primjer mlađim muškarcima u crkvi, ali i općenito cijeloj crkvi. Nadalje, Pavao ga potiče da ohrabri zrele kršćanke dobroga karaktera i ugleda da budu mentorice mlađim ženama (2,3-5). Paralele između ovoga odlomka i uputa o udovicama u 1 Timoteju 5,3-16 daju naslutiti da je postojao udovički red, koji je Crkva pomagala, a koji je služio među ženama u Crkvi na načine paralelne starješinskoj službi (Thurston 1989, 7-8). U skladu s načelima primjerenosti, Tit i drugi muški vođe nisu smjeli i sami biti mentori mlađim ženama; usporedi upute koje je Pavao dao Timoteju u 1 Timoteju 5,1-2.

Pavao se u 1 Timoteju ističe kao primjer pravednoga patnika (ovo je slučaj i u 2 Timoteju, dolje, iako s drugim naglaskom). Pavlov život služi kao očitovanje Isusove strpljivosti (ἐνδειξῆται Χριστὸς Ἰησοῦς), kojom je ljudima trebao pokazati kako se mogu spasiti po vjeri u Isusa Krista (1,16) (Pao 2014, 743-755). Članovi Pavlovih crkava trebali su nasljedovati njegov primjer smatrajući i sebe živim očitovanjima Božjega milosrđa i njegove milosti. Usporedi s Efežanima 2,6-7: Bog „nas zajedno s njim uskrisi i posadi na nebesima u Kristu Isusu: da u dobrohotnosti prema nama u Kristu Isusu pokaže (ἐνδεικνύει, ‘očituje’) budućim vjekovima preobilno bogatstvo milosti“¹⁶

Zahvalan sam... Kristu Isusu, Gospodinu našem – jer me smatrao vrijednim povjerenja, kad u službu postavi mene, koji prije bijah hulitelj, progonitelj i nasilnik. Ali pomilovan sam... I milost Gospodina našega preobilovala je zajedno s vjerom i ljubavlju, u Kristu Isusu. ... [koji] dođe na svijet spasiti grešnike, od kojih sam prvi ja. A pomilovan sam zato da na meni prvome Isus Krist pokaže svu strpljivost i pruži primjer svima koji će povjerovati u njega za život vječni (1,12-16).

I Timotej služi kao primjer koji vjernici trebaju slijediti.

Nitko neka ne prezire tvoje mladosti, nego budi uzor vjernicima u riječi, u vladanju, u ljubavi, u vjeri, u čistoći. Dok ne dođem, posveti se čitanju, poticanju, poučavanju. Ne zanemari milosnog dara koji je u tebi... Oko toga nastoj, sav u tom budu da tvoj napredak bude svima očit. ... jer to vršeci, spasit ćeš i sebe i one koji te slušaju (4,12-16).

16 Vidi još δοκιμάζειν u Rim 12,2: „(P)reobrazujte (se) obnavljanjem svojega uma, kako biste mogli očitovati što je volja Božja, da je ona dobra, prihvatljiva i savršena“ (autorov prijevod).

2 Timoteju gotovo se u cijelosti usredotočuje na odnos između Pavla i Timoteja. Središte njihova odnosa je ideja da će Timotej slijediti Pavlov primjer i u njegovu pozivu evangelizatora te misionara i u patnji koja dolazi s tim pozivom. Bude li slijedio Pavlove stope, trpjet će kao što je Pavao trpio. Pogotovo u ovom pismu Pavao služi kao primjer koji Timotej treba slijediti i prenijeti svojim vjernicima. Ovo nalikuje na priču o Seneki, stoičkom filozofu i državniku iz prvoga stoljeća. Kada su ga, po naredbi njegova prijašnjeg učenika cara Nerona trebali smaknuti, Seneka je svojim učenicima prenio „sliku svoga života“ (Tacitus, *Annals* 15.62). Primijetite način na koji nasljedovanje treba djelovati u ovim tekstovima iz 2 Timoteju:

„Nego zlopati se zajedno sa mnom za evanđelje, po snazi Boga, koji nas je spasio i pozvao pozivom svetim – ne po našim djelima, nego po svojem naumu i milosti...“ (1,8-9).

„po evanđelju za koje sam ja postavljen propovjednikom, apostolom i učiteljem. Poradi toga i ovo trpim... Uzorom neka ti budu zdrave riječi koje si čuo od mene“ (1,10-13).

„Ti se dakle, dijete moje, jačaj milošću u Kristu Isusu i što si od mene po mnogim svjedocima čuo, to predaj vjernim ljudima koji će biti podobni i druge poučiti. S njima se zlopati kao dobar vojnik Krista Isusa“ (2,1-3).

„Spominji se Isusa Krista, uskrsla od mrtvih, od potomstva Davidova – po mojem evanđelju. Za nj se ja zlopatim sve do okova, kao zločinac. Ali riječ Božja nije okovana! Stoga sve podnosim radi izabranih. ... Ako s njime *ustrajemo*, s njime ćemo i kraljevati“ (2,8-12) (kurziv dodan).

„A ti si pošao za mnom u poučavanju, u ponašanju, u naumu, u vjeri, u strpljivosti, u ljubavi, u postojanosti; u progonstvima, u patnjama koje su me zadesile... Kakva li sam progonstva podnio! ... A i svi koji hoće živjeti pobožno u Kristu Isusu, bit će progonjeni“ (3,10-12).

U 3,14-15 Pavao je stao uz dvije vjerne žene (1,5) koje su podigle Timoteja – njegovu majku i baku.

„Ti, naprotiv, ostani u onome u čemu si poučen i čemu si vjeru dao, svjestan od koga si sve poučen i da od malena poznaješ Sveta pisma koja su vrsna učiniti te mudrim tebi na spasenje po vjeri, vjeri u Kristu Isusu.“

„Dobar sam boj bio, trku završio, vjeru sačuvao. Stoga, pripravljen mi je vijenac pravednosti kojim će mi u onaj Dan uzvratiti Gospodin... ne samo meni nego i svima koji s ljubavlju čekaju njegov pojavak“ (4,7-8).

Prije svega primijetite kako Pavao uključuje Timoteja u priču o svom spasenju i neprestanoj službi (npr., „Boga, koji nas je spasio i pozvao“, 1,8-9). Opazite i to kako Pavao poziva Timoteja da nastavi njegovu službu, pa ga čak upozorava da

je riječ o putu na kojem će trebati trpjeti (npr., 1,11-13). Također primijetite da Pavao nije jedini mentor ili duhovni roditelj u Timotejevoj pozadini (1,5; 3,14-15), nego su i Timotejeva majka i baka važni doprinositelji njegovu rastu.

Također, u 2,2, primijetite što Pavao čini suočen sa smrću. On daje Timoteju autoritet nad svojim učenjem i poziva Timoteja da prenese njegov nauk na treći naraštaj pavlinista, koji će ga i sami vjerno poučavati četvrtom naraštaju.¹⁷ Pavao ne prenosi Timoteju samo niz dokumenata ili priručnika, pa čak ni teološki sustav. Poput Seneke, Pavao prenosi Timoteju sliku svoga života, koji (poput Seneke) sadrži više od teksta njegovih učenja: „A ti si pošao za mnom u poučavanju, u ponašanju, u naumu, u vjeri, u strpljivosti, u ljubavi, u postojanosti; u prognostrvima, u patnjama...“ On očekuje da će Timotej nasljedovati tu sliku, njegov primjer razvojem, mentorstvom, *učeništvom* onih koji će biti zaduženi za Pavlov nauk nakon Timoteja.

Ukratko, u ovim pismima, glavni i sporedni likovi ističu se kao primjeri koje treba nasljedovati, primjeri koje treba slijediti. Pavao zapovijeda Timoteju i poziva ga da slijedi njegov primjer. Pavao zapovijeda Timoteju i Titu da budu primjeri koje će njihovi vjernici slijediti. Pavao ističe sebe i priču o svom obraćenju i svojim patnjama kao primjer svima koji povjeruju u Isusa, pogotovo onima koji pate za tu vjeru. Štoviše, Pavao zapovijeda zrelim vjernicima da budu primjeri koje je moguće nasljedovati, koji ulažu svoje vrijeme i trud u manje zrele vjernike, hodaajući u njih u vjeri, kroz nevolje i poteškoće.

Druga metoda stvaranja učenika u Pastoralnim poslanicama pažljiva je uporaba časti i srama. Čast i sram dvije su temeljne vrijednosti novozavjetnog svijeta premda je njihov značaj moguće i prenasaglasiti (Pao 2014, 745-746). Čast se odnosi na javno priznatu vrijednost ili krepost. Sram je „suprotan časti... javno zanijekana ili opovrgnuta tvrdnja o vrijednosti. ‘Sramiti se’ uvijek ima negativne konotacije; to znači da nam je čast zanijekana ili umanjena. [No] ‘imati sram’ uvijek ima pozitivne konotacije; znači brinuti za svoju čast“ (Pilch i Malina 2016, 89). Na engleskom jeziku u istom kontekstu koristimo izraz *Have you no shame?*; na hrvatskom možda ‘Kako te nije sram?’ ili ‘Zar te nije sram?’. Pavlove zapovijedi da težimo za kreposti i bježimo od poroka, o kojima smo govorili gore, bile su slične kao da je rekao vjernicima da *imaju* sram u ovom pozitivnom smislu, što bi ih onda motiviralo da izbjegavaju sramotno ponašanje.

Kako bi utjecali na ljude, vođe su mogli koristiti sram na nekoliko načina. Jedan od alata bio je ukor, koji se pozivao na primateljev zaštitnički osjećaj srama. Pavao u Pastoralnim poslanicama kori ljude izričito prozivajući njihovo ime (npr., Himenej i Aleksandar u 1 Tim 1,20) i zapovijedajući Timoteju i Titu da koriste ukor na isti način (npr., Tit 1,13, „Zato [one koji rade probleme] karaj oštro“).

¹⁷ Ova je briga (za vjernim prenošenjem poučenoga) poanta glagola ὀρθοτομέω u 2 Tim 2,15 (ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον), koji prijevod KJV pogrešno prevodi kao „ispravno raščlanjivanje (riječ)“.

Svrha je ove retorike posramljivanja bila motivirati časno ponašanje, „a ne ponižiti ili uništiti osobu . . ., [nego] potaknuti [one koji primaju ukor] da preobrazu svoje [razmišljanje]“ (Honor-Shame 2022).¹⁸

Čast i sram u novozavjetnom svijetu odnosili su se na nasljedovanje moralnih primjera. Pao ističe da „častiti znači oponašati . . . Ono što prima hvalu onoga čije mišljenje osoba cijeni prirodno bi postalo glavnom silom koja oblikuje ponašanje te osobe“. Pao citira Plutarha: „Primjereno je da stariji budu zabrinuti za mlade te da ih vode i potiču, kao i da mlađi poštuju, oponašaju i slijede starije“ (Pao 2014, 750; Plutarch, *Frat. amor.* 487A; usp. Plutarch, *Cat. Maj.* 8.4.). Nadalje, „vrijednosti časti i srama usađuju se u mlade putem stalnoga primjera“ (Horden i Purchell 2000, 491, citirao Pao 2014, 750).

Pavao u Pastoralnim poslanicama koristi čast i sram na nekoliko načina:

A. Ukori:

U pogledu buntovnih i pokvarenih učitelja iz 1,11, koji su dodijavali Pavlovim crkvama i koji će se možda pojaviti [ili su se već pojavili] na Kreti: „Zato ih (ove učitelje) karaj (ἐλέχω) oštro da budu (vjernici na Kreti, ne ovi učitelji) zdravi u vjeri, da ne prijanjaju uza židovske bajke i propise ljudi koji se odvrću od istine“ (Tit 1,13-14).

„To govori, zapovijedaj, karaj (‘ukor’, ponovno ἐλέχω) sa svom vlašću“ (Tit 2,15).

„... savjest, koju su neki odbacili i doživjeli brodolom vjere. Među njima su Himenej i Aleksandar, koje sam predao Sotoni da nauče ne huliti“ (1 Tim 1,19-20).

„One (starješine) koji griješe, pred svima ukori da i drugi imaju straha“ (1 Tim 5,20).

„Onima koji su u sadašnjem svijetu bogati zapovijedaj neka ne budu bahati i neka se ne uzdaju u nesigurno bogatstvo, nego u Boga koji nam sve bogato daje na uživanje; prikupljajući sebi lijepu glavnice za budućnost da osvoje onaj pravi život“ (1 Tim 6,17-19).

„Napustiše me, to znaš, svi u Aziji, među njima i Figel i Hermogen“ (2 Tim 1,15).

„Svjetovnih se pak praznorječja kloni: sve će više provaljivati prema bezbožnosti i riječ će njihova kao rak-rana izgrizati. Od njih su Himenej i Filet, koji zastraniše od istine“ (2 Tim 2,16-18).

18 U ovom citatu, koji se temelji na knjizi autora Ti-Le Laua. 2020. *Defending Shame: Its Formative Power in Paul's Letters*. Grand Rapids: Baker Academic, autor govori o Pavlovu korištenju časti i srama u 1 Korinćanima.

„Zaklinjem te pred Bogom i Kristom Isusom, koji će suditi žive i mrtve, zaklinjem te pojavkom njegovim i kraljevstvom njegovim: propovijedaj Riječ, uporan budi – bilo to zgodno ili nezgodno – uvjeravaj, prijeti, zapovijedaj sa svom strpljivošću i poukom“ (2 Tim 4,1-2).

„Jer Dema me, zaljubljen u sadašnji svijet, napustio i otišao u Solun; Krescencije u Galaciju, Tit u Dalmaciju. Luka je jedini sa mnom“ (2 Tim 4,10-11).

„Aleksandar kovač nanio mi je mnogo zla. Uzvratio mu Gospodin po njegovim djelima“ (2 Tim 4,14).

B. Javni savjeti:

„Kad pošaljem k tebi Artemu ili Tihika, požuri se k meni u Nikopol jer sam odlučio ondje prezimiti. 13 Zenu, pravnika, i Apolona brižljivo opremi da im ništa ne ponestane“ (Tit 3,12-13).

„Udovice poštuj – one koje su zaista udovice“ (1 Tim 5,3).

„Starješine koji su dobri predstojnici dostojni su dvostruke časti, ponajpače oni koji se trude oko Riječi i poučavanja“ (1 Tim 5,17).

„Ruku prebrzo ni na koga ne polaži i ne budi dionikom tuđih grijeha“ (1 Tim 5,22).

„... imajući na pameti neprijetvornu vjeru koja je u tebi – onu vjeru koja je najprije prebivala u tvojoj baki Loidi i tvojoj majci Euniki, a uvjeren sam, i u tebi. ... raspiruj milosni dar Božji koji je u tebi po polaganju mojih ruku“ (2 Tim 1,5-6).

„Neka Gospodin milosrđem podari Oneziforov dom jer me često osvježivao i nije se stidio mojih okova, nego kad je bio u Rimu, brižljivo me potražio i našao. Dao mu Gospodin naći milosrđe u Gospodina u onaj Dan! A koliko je usluga u Efezu iskazao, to ti najbolje znaš“ (2 Tim 1,16-18).

„Luka je jedini sa mnom. Marka uzmi i dovedi sa sobom jer mi je koristan za služenje. Tihika sam poslao u Efez“ (2 Tim 4,11-12).

C. Prizivi na sram:

U pogledu učitelja iz Tita 1,11: „Sve je čisto čistima; okaljanima pak i nevjernima ništa čisto, nego su im okaljani i razum i savjest ... odvratni, neposlušni i za koje god dobro djelo nepodesni“ (Tit 1,15-16).

„A ovo znaj: posljednjim danima nastat će teška vremena. Ljudi će doista biti sebeljupci, srebroljupci, preuzetnici, oholice, hulitelji, roditeljima neposlušni, nezahvalnici, bezbožnici, bešćutnici, nepomirljivci, klevetnici, neo-

buzdanici, goropadnici, neljubitelji dobra, izdajice, brzopletnici, naduti, ljubitelji užitka više nego ljubitelji Boga. Imaju obličje pobožnosti, ali snage su se njezine odrekli. I njih se kloni“ (2 Tim 3,1-5).

D. Prizivi na čast:

„Koji su pod jarmom, robovi, neka svoje gospodare smatraju svake časti dostojnima da se ne bi pogrđivalo ime Božje i nauk“ (1 Tim 6,1).

„I natječe li se tko, ne ovjenčava se ako se zakonito ne natječe“ (2 Tim 2,5).

„Uznastoj da kao prokušan staneš pred Boga kao radnik koji se nema čega stidjeti, koji ispravno reže riječ istine“ (2 Tim 2,15).

„Pa u velikoj kući ima posuda... i jedne su časne, druge pak nečasne. Očisti li se dakle tko od toga, bit će posuda časna, posvećena, korisna Gospodaru, za svako dobro djelo prikladna“ (2 Tim 2,20-21).

„Stoga, pripravljen mi je vijenac pravednosti...“ (2 Tim 4,8).

U Pastoralnim poslanicama, čast i sram funkcioniraju tako što podižu ograde prema destruktivnim ponašanjima. Pavlovo pozivanje na javne kreposti (σέμνος, σωφροσύνη, εὐσέβεια, ἀνεπίληπτος) odgovara preporukama i pretpostavkama okolne kulture. Javna krepost treba biti odličje kršćanskoga života, a ovu krepost uvelike definira kultura u kojoj kršćani žive. No u pogledu jedne stvari Pastoralne poslanice koriste sram na način koji preokreće definicije okolne kulture. Ova se iznimka odnosi na način na koji Poslanice Timoteju govore o Pavlovu trpljenju. Drevni je mediteranski svijet općenito smatrao da dobrom i lošom sudbinom upravlja nešto što bismo mogli usporediti s *karmom*, gdje ljudi dobiju ono što zaslužuju.¹⁹ Zato je grčko-rimsko društvo obično imalo vrlo malo suosjećanja prema onima koji trpe i koji su slabi, pogotovo prema onima čije je ponašanje netko na vlasti proglasio sramotnim.

Progonstvo koje je evanđelje donijelo možda je bilo i najveća prepreka njegovu širenju, ne samo zbog straha od boli nego i zbog srama koji bi progonstvo donijelo sa sobom. Pavao se izravno suočio s ovom preprekom preokrećući mjerila kulture u pogledu patnje zbog evanđelja. Pavao je smatrao da su trpljenje i odbačenost preokrenuti, da su od znakova srama postali znakovi časti. Pavao visoko vrednuje patnju koja ga je zadesila i zna da će zadesiti one koji ga slijede. Ovo progonstvo više nije sramotno jer on slijedi raspetoga Mesiju, kojega je Bog potvrdio uskrisivši ga iz mrtvih. Zapravo, Pavao i njegovi vjernici sudjeluju u tom raspeću i potvrdi/

19 U Bibliji nalazimo nekoliko primjera ovakvoga razmišljanja: a) Priča o čovjeku slijepu od rođenja: „Tko je sagriješio da se ovaj čovjek rodio slijep?“ (Iv 9); b) Odupiranje evanđelju zbog Isusove sramotne smrti: „Proklet je tko god visi na drvetu.“ (Gal 3,13, citira Pnz 21,3); c) Psalmisti koji su vapili Bogu: „Što sam učinio da ovo zaslužim?“ (npr., 4. i 5. psalam); d) Razlozi zašto su Grci odbacivali poruku o križu (1 Kor 1,18).

uskrsnuću. Čak i dok iščekuje mučeničku smrt, koju je okolna kultura smatrala sramotnom i očitovanjem slabosti, Pavao i njegovi sljedbenici vjerovali su da ga je Bog potvrdio. „Stoga, pripravljen mi je vijenac pravednosti...“ (2 Tim 4,8).

Prema tome, Pavlovo trpljenje, ali i trpljenje Timoteja i drugih koji slijede Pavla, *nije* sramotno. Visoko se vrednuje jer slijedi Isusov primjer. Sam Bog, autoritet iznad svakog drugog autoriteta, prihvaća trpljenje kao nešto časno i potvrđuje osobu koja trpi. Pavla ovo čini „primjerom onima koji će vjerovati u [Krista Isusa] za život vječni“. Ovaj specifičan preokret časti i srama stvara koherentan grupni identitet za Pavla i one koji slijede njegov primjer redefinirajući određena djela, koja su do tada smatrana sramotnima, kao časna (Pao 2014, 748).

Ukratko, u Pavlovu svijetu ljudi su bili sumnjičavi prema kršćanima, a ponekad su ih demonizirali svojom nepoštenom propagandom. Pavao je, zauzvrat, od svojih vjernika tražio da teže najuzvišenijim idealima ponašanja i kreposti. Trebali su živjeti životima koji su se usklađivali s najboljim moralnim očekivanjima okolnih zajednica – kada god je to bilo moguće. No kada to nije bilo moguće, kada se ova očekivanja sukobe s njihovom odanošću Kristu, Pavao je očekivao da će se razlikovati na najčasniji, najkreposniji mogući način. Sablazan mora doći zbog Krista (a ne zbog njihovih propusta). Kada bi takve razlike dovele do trpljenja, Pavao je od njih očekivao da će nasljedovati njega kao što on nasljeduje Krista.

Treća metoda je uporaba vjeroispovijedi ili drevnih kršćanskih himni; *vjeroispovijedi* i *himne* povezani su književni oblici koji imaju neka preklapanja. Ovi dijelovi pjesnički strukturiranoga materijala način su za poučavanje teološkog sadržaja u kulturama u kojima ljudi ne čitaju ili ne čitaju dobro, bez obzira na to radi li se o nepismenim ili pret-pismenim kulturama (kao što je bio slučaj u vrijeme pisanja Novoga zavjeta) ili poslije-pismenim kulturama (kao što je slučaj sa suvremenim Zapadom). S obzirom na to da je većina članova Crkve bila nepismena, drevne grčko-rimske crkve zajedno su recitirale ove tekstove na bogostovljima kako bi pospješile pamćenje i učenje.²⁰ U Novom zavjetu nalazimo čak 35 vjeroispovijedi i himni, a osam u Pastoralnim poslanicama.²¹ Većina novoza-vjetnih primjera usredotočena je na kristologiju te odgovara na izazove koji su nastali krajem prvoga stoljeća. Ove skupne recitacije naučile su vjernike važnim pravovjernim istinama o Isusovu djelu i njegovoj naravi.²²

Najbolji tekst iz Pastoralnih poslanica koji ilustrira ranokršćansko korištenje vjeroispovijedi nalazimo u 1 Timoteju 3,16:

20 Gamble (1995, 3) procjenjuje kako je manje od 10 % stanovništva znalo pročitati ili napisati više od vlastitog imena.

21 Slijedim broj koji su iznijeli urednici grčkoga izdanja Novoga zavjeta, NA28. U dodatku ovom članku izdvojio sam tekstove ovih himni koje nalazimo u Pastoralnim poslanicama.

22 Vidi: Martin, 1982, 37-49. Također vidi: Gloer i Stepp 2008, 105; Gloer 1996, 209-217; te Gloer 1984, 115-132.

„Ispovijedamo: veliko je Otajstvo pobožnosti.

Onoga koji se utjelovio,

Duh je potvrdio,

anđeli su vidjeli,

među narodima propovijedan,

u svijetu vjerovan,

u slavu uzet.“²³

Prva riječ, *ispovijedamo*, govori o tome da se radi o ispovijedi koju je koristila prva Crkva, nešto što se očekivalo da će svi vjernici potvrditi, što je savezne (ili gotovo zakonske) naravi (Marshall 2004, 522). Zajednica bi, tijekom štovanja, recitirala sljedeće istine o Isusu:

Onoga koji se utjelovio (koji nije duh ili prikaza, nego pravi čovjek)

Duh je potvrdio (*potvrda* znači da Bog kaže da je on u pravu i da je svaki onaj koji mu se suprotstavlja u krivu; ovo se dogodilo prilikom Isusova uskrsnuća)

anđeli su ga vidjeli (ovo se odnosi ili na pale anđele tijekom njegova mogućeg silaska nad pakao ili na nebeske anđele koji su slavili njegovu pobjedu nad smrću i paklom)

među narodima propovijedan

u svijetu vjerovan (dok se evanđelje širi po cijelom svijetu)

u slavu uzet (njegovo uzašašće Bogu zdesna, odakle vlada i posreduje).

Ukratko, u svijetu uglavnom nepismenih ljudi, Pavao i drugi novozavjetni pisci, nadahnuti Svetim Duhom, stvarali su materijale za vjernike, koje su ovi mogli lako razumjeti i vjerovati. Ove bi izjave zajedno pjevušili ili recitirali tijekom bogoštovlja. Pomagale su propovjednicima i učiteljima da prenesu važne teološke istine i etičke standarde.

Zaključak

U ovom je članku opisan pristup stvaranju učenika koji proizlazi iz Pastoralnih poslanica. Ovaj pristup uključuje ciljeve i metode koji proizlaze iz teksta ovih pisama. Što ćemo učiniti s ovim? Želim iznijeti nekoliko prijedloga.

Prije svega, crkveni vođe trebaju pažljivo i u duhu molitve razmisliti o tome što pokušavaju postići dok ljude oblikuju u učenike.

23 Autorov prijevod. Slijedim pjesničku strukturu izdanja NA28.

1. Vođe crkve – ne samo jedna osoba – trebaju u duhu molitve proći Novim zavjetom kako bi u njemu otkrili opise zrelih učenika i ideal za crkve. Kako nadahnuti biblijski autori opisuju ove ciljeve? Koja načela i primjere koriste koji vam mogu pomoći da opišete što bi stvaranje učenika trebalo ostvariti u Hrvatskoj ili drugdje; u Zagrebu ili Osijeku ili Sarajevu ili Novom Sadu; u vašemu susjedstvu, crkvi, u pogledu izazova s kojima se suočavaju vaše društvene zajednice?
2. Budite što konkretniji u svom razmišljanju. Sotona koristi jedno oružje protiv nas kako bi nas držao tamo gdje jesmo, a to je da nas navede da težimo nejasnim, loše definiranim ciljevima.
3. Budite spremni ponoviti ovaj proces. Kako se okolnosti u vašim gradovima i susjedstvima budu mijenjale, kako se vaše obitelji budu mijenjale, možda ćete se trebati prilagoditi. Jedna od koristi od toga što u Novom zavjetu nalazimo toliko puno različitih ciljeva za stvaranje učenika je ta da postoje ciljevi koji nisu prikladni i primjenjivi na svaku moguću okolnost. Izaberite metode koje se najbolje uklapaju u vaše situacije i budite spremni preispitivati ih.

Drugo, pozivam crkvene vođe da razmisle specifično o Pavlovim uputama u Pastoralnim poslanicama te o načinu na koji Pavlovu brigu za svjedočanstvo njegovih crkava mogu primijeniti na današnje vjernike u *njihovim* gradovima i crkvama. Možemo povući važne paralele između situacija u kojima su se našli Pavao i njegove crkve u Rimu prvoga stoljeća i situacija u kojima se nalaze vjernici u današnjoj središnjoj Europi. Najveća je paralela to što se, kao što je bio slučaj s kršćanima u grčko-rimskom svijetu prvoga stoljeća, današnji evanđeoski kršćani u Europi doživljavaju kao nešto neobično. Ljudi oko nas ne razumiju nas ili ne razumiju zašto nismo dio njih. Ne znaju što bi učinili s nama.

1. Na nekim se mjestima evanđeoski kršćani suočavaju s otvorenim neprijateljstvom ili sumnjičavošću. U većem dijelu Europe – iako ne nužno u Hrvatskoj – ljudi su općenito neprijateljski nastrojeni prema religiji te imaju stav: „Religija je samo za ljude kojima je potrebna pomoć.“ Također, postoji duboko ukorijenjena tradicija intelektualnog skepticizma i antagonizma prema religiji.
2. Istovremeno, postoje stvari – a ovo pogotovo vidim u Hrvatskoj – koje možemo okrenuti u svoju korist. Hrvati više poštuju religiju i njeguju pozitivniji stav prema njoj od mnogih drugih europskih naroda. Ovo često obuhvaća i duboko poštovanje prema Bibliji, toliko da je čitanje Biblije često jedan od najučinkovitijih evangelizacijskih alata. Hrvatski evanđeoski kršćani i katolici ponekad govore istim religijskim jezikom. Štoviše, Hrvatska je, kao mediteranska zemlja, u nekim stvarima bliža drevnim gledištima o časti i sramu od suvremenih zapadnjačkih zemalja. Zbog ove sličnosti novozavjetne su upute možda korisnije za stvaranje

učenika u Hrvatskoj nego na individualističkom, libertarijanskom Zapadu.

Hoće li svijet oko nas primijetiti da se u našem životu očituje krepost dok se ponašamo na načine koji koriste drugima i društvu oko nas? Ili smo pronašli utočište u svojoj utvrdi i zatvorili vrata? Brian McClaren je napisao: „U pluralističkom društvu religije se procjenjuju po blagoslovima koje donose onima koji im ne pripadaju“ (McClaren 2006, 111).²⁴ Na koji način služimo onima koji nam ne pripadaju, „autsajderima“ oko nas?²⁵

Prilagodio sam jednu objavu na društvenoj mreži koju sam nedavno vidio: „Žetva je velika, radnika je dovoljno (možda ih nije mnogo, ali ih je dovoljno. Isus je počeo s dvanaesticom, mi ih imamo više). Trebamo prestati nervozno trljati ruke i početi sa žetvom“.²⁶ Stoga, naučite svoje vjernike važnost kreposti i kristolikog ponašanja, ne samo za njihovo vlastito duhovno zdravlje nego i za vječnu sudbinu ljudi oko njih. Kao i onda, svijet nas i dalje promatra.

Treće, crkve bi trebale u duhu molitve razmotriti kako mogu koristiti metode koje Pavao savjetuje u ovim pismima.

1. Nasljedovanje moralnih primjera. Koristite ovaj pristup tako što ćete i sami biti primjer dobrog ponašanja i kreposti. Isto očekujte i od vaših vođa. Poučite svoje vođe i najzrelije ljude da trebaju uložiti vrijeme i napor u to da pasu druge ljude u crkvi. Zreli kršćanski parovi koji žive u ljubavi i čiji brakovi mogu poslužiti kao primjer drugima, trebaju biti dostupni za mentorstvo mlađih parova, čak i onih koji još nisu službeno zaručeni. Zreli kršćanski muškarci i žene koji su se pokazali kao dobri očevi i dobre majke, trebaju biti spremni investirati svoje vrijeme, molitve i svoju pažnju u mlađe majke i očeve, ako je to moguće, čak i prije nego što se ovima rode djeca. Svaki dio Kristova tijela mora znati da je odgovoran ulagati sebe u druge dijelove tijela *ne očekujući ništa zauzvrat*. Zreli kršćani ne mogu očekivati nikakve usluge ili služenje za njihovo ulaganje.

Jedno upozorenje: sjetite se Pavlova upozorenja da ljude trebate ispitati prije nego što im date odgovornosti: „Rukú prebrzo ni na koga ne polaži“ (1 Tim 5,22; usp. 1 Tim 3,10). I sjetite se mjerila koje je on postavio za vođe, sve karakterne zahtjeve koje nalazimo u Titu 1 i 2 te u 1 Timoteju 3 i 5.

24 McClaren pripisuje ovaj citat „jednom [svom] mentoru“.

25 Naravno, veoma je ironično da evanđeoski kršćani, koji su u Hrvatskoj brojčano nadjačani u odnosu tisuću naprema jedan, razmišljaju o onima koji nisu evanđeoski kršćani kao o „autsajderima“. No mnogi su od njih autsajderi po pitanju evanđelja; evanđelje stvara upravo takve obrate.

26 Rebecca McLaughlin (@RebeccaMcLaugh) X, 12. travnja 2024, <https://twitter.com/RebeccaMcLaugh/status/1778774856181362738>. Izvornik je glasio: „Često me pitaju za moja razmišljanja u pogledu opadanja broja ljudi koji pohađaju crkvu u Americi. Evo (ukratko) što mislim: Žetva je velika. Radnika je mnogo. Trebamo prestati nervozno trljati ruke i početi sa žetvom.“

2. Pažljiva uporaba časti i srama. Čast često poprima oblik priznanja koje dobivamo od ljudi koji su u nečemu dobri, pogotovo ako to u čemu su dobri pokazuje krepost ili daje primjer koji drugi mogu slijediti. Stoga, slavite sretne događaje sa svojim vjernicima i budite primjer davanja časti ljudima u svojoj crkvi ili čak ljudima iz drugih crkava. Sjetite se Rimljanima 12,10: „Pretječite jedni druge poštovanjem!“

Teško je i opasno koristiti sram. Moram priznati da se ustručavam spomenuti ga jer postoji velik potencijal i za nastanak štete i za zlostavljanje. Međutim, svaki vođa mora biti svjestan nužnosti ukora. Vođe ponekad trebaju koristiti sram, obično putem javnih ili privatnih ukora. No s ukorom treba biti pažljiv, selektivan, nježan. Ako je moguće, ukoriti treba u privatnosti i tek nakon što su se vođe uvjerali da znaju cijelu priču. Sjetite se da je cilj ukora ispraviti i obnoviti osobu. Cilj je zadobiti svoga brata ili svoju sestru i obnoviti zdravlje crkvene zajednice. Ne korite ih kako biste se otarasili nekoga samo zato što osoba stvara probleme. Dakle, ukoriti trebamo što je moguće nježnije i u ljubavi, koliko već situacija dopušta.

Javni ukor preporučujem isključivo pod određenim okolnostima. Ako je moguće, odluku da se netko ukori, pogotovo javno, treba donijeti vodstvo crkve, a to nipošto ne smije biti inicijativa jedne osobe, i to tek nakon što provedu puno vremena u molitvi i postu. *Ako je moguće*, odluku trebaju donijeti sporo; neke situacije vam neće dozvoliti da sve promišljeno razmotrite, pa se molite da možete dovoljno rano predvidjeti takve probleme. Iz onoga što sam vidio u Novom zavjetu, Pavao je javne ukore rezervirao za vođe koji bi sagriješili (poput Petra, vidi Gal 2) i za grijeha koji su dovodili u opasnost ugled (vidi 1 Kor 5), zdravlje ili jedinstvo Crkve.

- Nakon što bi netko poučavao nešto što se protivilo Pavlovu učenju, vjerojatno bi ih najprije pokušali privatno ispraviti. Ukoliko bi ustrajali u krivovjerju ili bi odvodili ljude na krivi put, onda bi ih javno ukorili. Sjetite se, učitelji su vođe.
- Seksualni grijeh također ponekad iziskuje javan ukor, ako je ugrozio cijelu crkvu narušavajući obitelji i uništavajući čistoću međusobnoga kršćanskog odnošenja.²⁷ Zbog potencijala za skandal koji bi uništio ugled crkve i opasnosti koje predstavljaju, seksualni su grijesi bili i trebaju biti predmetom ukora. Ako se ponašanje može ispraviti u privatnosti, učinite tako. No ako je šteta već počinjena ili ako je osoba u grijehu vođa, trebate ih javno ukoriti.
- Smatram da bi financijski grijesi protiv crkve ili protiv njezinih članova također mogli pasti pod kategoriju grijeha za koje ukor treba biti javan,

27 1 Timoteju 5,1-2: „Na starca se ne otresaj, nego ga nagovaraj kao oca, mladiće kao braću, starice kao majke, djevojke kao sestre – u svoj čistoći.“

ovisno o okolnostima. Na primjer: ako je jedan član crkve prevario drugoga ili ako je član crkve pronevjerio crkvene fondove, onda takve okolnosti vjerojatno zahtijevaju javni ukor.

3. Uporaba vjeroispovijedi ili sličnih izjava u štovanju. Zapad je sve više poslijepismeno društvo, u kojemu ljudi ne čitaju ništa što se ne nalazi na ekranu. Osvježavajuće mi je vidjeti Hrvate kako čitaju novine u *kafiću*; to je nešto što se u SAD-u baš i ne vidi. No broj ljudi koji dobro i često čitaju je u opadanju, u Europi jednako kao i u SAD-u.

Kako možemo poučiti osnovnim standardima vjere ili ponašanja u društvu u kojemu ljudi ne žele ili ne znaju čitati? Jedan od načina je zajedničko čitanje (ili zajedničko pamćenje i recitiranje) kratkih, sažetih izjava kršćanskog nauka. Mnoge evanđeoske crkve diljem svijeta koriste Apostolsko vjerovanje na ovaj način: „Vjerujem u Boga, Oca svemogućega, Stvoritelja neba i zemlje. I u Isusa Krista, Sina njegova jedinoga, Gospodina našega...“

Druge crkve ne koriste vjeroispovijedi koje su spjevali ljudi jer smatraju da obezvrjeđuju biblijski tekst. Ako pripadate takvoj tradiciji, onda koristite građu koju nalazite u Pastoralnim poslanicama i drugim novozavjetnim tekstovima. Čitajte ih ili pamтите i recitirajte zajedno, kao što su to činili kršćani prvoga stoljeća. Kada čitamo Sveto pismo naglas jedni drugima, oslobađa se posebna snaga. Isto tako, ove odlomke možete koristiti kao temelj za seriju pouka ili propovijedi, kao što biste koristili bilo koji drugi odlomak iz Svetoga pisma.

DODATAK: HIMNE U PASTORALNIM POSLANICAMA

Na temelju NA28 izdanja grčkoga teksta, u Pastoralnim poslanicama nalazimo osam himni.²⁸

Titu 3,4-7

„Ali kad se pojavila dobrostivost i čovjekoljublje Spasitelja našega, Boga,
ne po djelima što ih u pravednosti mi učinismo,
nego po svojem milosrđu,
on nas spasi kupelji novoga rođenja
i obnavljanju po Duhu Svetom
koga obilno izli na nas
po Isusu Kristu, Spasitelju našem,

28 Ovdje slijedim strukturu teksta NA28 izdanja, s manjim izmjenama koje ih prilagođavaju engleskom NRSV prijevodu Biblije (odnosno hrvatskom prijevodu KS; op. prev.).

da opravdani njegovom milošću
budemo, po nadi, baštinici života vječnoga.“

1 Timoteju 2,5-6

„Jer jedan je Bog,
jedan je i posrednik između Boga i ljudi
čovjek – Isus Krist,
koji sebe samoga daje kao otkup za sve.
To je u svoje vrijeme dano svjedočanstvo.“

1 Timoteju 3,16

„Ispovijedamo: veliko je Otajstvo pobožnosti.
Onoga koji se utjelovio,
Duh je potvrdio,
anđeli su ga vidjeli,
među narodima propovijedan,
u svijetu vjerovan,
u slavu uzet.“

1 Timoteju 6,7-8

„Ta ništa nismo donijeli na svijet
te iz njega ništa ni iznijeti ne možemo!
Imamo li dakle hranu i odjeću,
zadovoljimo se time.“

1 Timoteju 6,11-12

„A ti se, Božji čovječe, toga kloni!
Teži za pravednošću, pobožnošću, vjerom,
ljubavlju, postojanošću, krotkošću!
Bij dobar boj vjere,
osvoji vječni život na koji si pozvan
i radi kojega si dao ono lijepo svjedočanstvo
pred mnogim svjedocima.“

1 Timoteju 6,15-16

„On, Blaženi i jedini Vladar,
Kralj kraljeva
i Gospodar gospodara,
koji jedini ima besmrtnost,
prebiva u svjetlu nedostupnu,
koga nitko od ljudi ne vidje niti ga vidjeti može.
Njemu čast i vlast vjekovječna! Amen.“

2 Timoteju 1,9-10

„...koji nas je spasio i pozvao pozivom svetim,
ne po našim djelima, nego po svojem naumu i milosti
koja nam je dana u Kristu Isusu prije vremena vjekovječnih,
a očitovana je sada pojavkom Spasitelja našega Krista Isusa,
koji obeskrjepi smrt i učini da zasja život i neraspadljivost – po evanđelju.“

2 Timoteju 2,11-13

„Ako s njime umrijesmo, s njime ćemo i živjeti;
ako ustrajemo, s njime ćemo i kraljevati;
ako ga zaniječemo, i on će zanijekati nas.
Ako ne budemo vjerni, on vjeran ostaje.
Ta ne može sebe zanijekati.“

Popis literature

- Caseau, Beatrice. 2022. „Early Christian Rejection of Incense Sacrifice (2-5th c)“. *Sensing Divinity*. (hal-03862187).
- Dibelius, Martin, i Hans Conzelmann. 1972. *The Pastoral Epistles*. Hermeneia. Philadelphia: Fortress Press.
- du Toit, Sean. 2019. „Negotiating Hostility through Beneficial Deeds“. *Tyndale Bulletin* 70: 221-243.
- Esler, Philip F. 2005. *New Testament Theology*. Philadelphia: Fortress.
- Ferguson, Everett. 2003. *Backgrounds of Early Christianity*. Grand Rapids: Eerdmans.

- Gamble, Harry. 1997. *Books and Readers in the Ancient Church*. New Haven CT: Yale University Press.
- Gloer, W. Hulitt, i Perry L. Stepp. 2008. *Reading Paul's Letters to Individuals*. Reading the New Testament. Macon GA: Smyth & Helwys.
- Gloer, W. Hulitt. 1984. „Hymns and Homologies in the New Testament“. *Perspectives in Religious Studies* 1984: 115-132.
- Gloer, W. Hulitt. 1996. *An Exegetical and Theological Study of Paul's Understanding of New Creation and Reconciliation in 2 Cor 5:14-21*. Macon GA: Mellen Biblical Press.
- Honor-Shame. 2022. „Defending Shame“. May 25, 2022. <https://honorshame.com/defending-shame/>.
- Horden, Peregrine, i Nicholas Purchase. 2000. *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Oxford: Blackwell.
- Louw, Johannes, i Eugene Nida. 1988. *Greek English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains*. New York: United Bible Society.
- Marshall, I. Howard. 2004. *The Pastoral Epistles*. International Critical Commentary. Edinburgh: T&T Clark.
- Martin, Ralph P. 1982. „Some Reflections on New Testament Hymns“. U: *Christ the Lord: Studies in Christology Presented to Donald Guthrie*, ur. Harold H. Rowdon, 37-49. Downer's Grove: Inter-Varsity Press.
- McClaren, Brian A. 2006. *Generous Orthodoxy*. Grand Rapids: Zondervan.
- McClendon, James W. 1971. *Biography as Theology*. Nashville: Abingdon.
- McClendon, James W. 1986. *Ethics: Systematic Theology I*. Nashville: Abingdon
- Pao, David W. 2014. „Let No One Despise Your Youth: Church and the World in the Pastoral Epistles“. *Journal of the Evangelical Theological Society* 57: 743-55.
- Pilch, John J., i Bruce Malina. 2016. *Handbook of Biblical Social Values*. 3rd ed. Eugene OR: Cascade Books.
- Quinn, Jerome. 1990. *The Letter to Titus*. Anchor Bible. Garden City NY: Doubleday.
- Thurston, Bonnie. 1989. *The Widows: A Women's Ministry in the Early Church*. Philadelphia: Fortress.
- Towner, Phillip. 2006. *The Letters to Timothy and Titus*. New International Commentary on the New Testament. Grand Rapids: Eerdmans.
- Walker, Timothy William. 2011. „The Role of Moral Exemplars in Stanley Hauerwas's Ethics“. Magistarska teza, University of Southern Mississippi.

- Williams, Travis B. 2014. *Good Works in 1 Peter: Negotiating Social Conflict and Christian Identity in the Greco-Roman World*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Winter, Bruce. 1988. „The Public Honoring of Christian Benefactors: Romans 13.3-4 and 1 Peter 2.14-15“. *Journal for the Study of the New Testament* 34: 87-92.
- Winter, Bruce. 2003. *Roman Wives, Roman Widows: The Appearance of New Women and the Pauline Communities*. Grand Rapids: Eerdmans.

Perry L. Stepp

**“Building (Not Burning) Bridges for the Gospel:”
Disciplemaking in the Pastoral Epistles**

Abstract

In this article, I explore what the Pastoral Epistles (Titus and 1-2 Timothy) say about disciplemaking. I deal with the goals of Paul’s teaching in the letters and the methods that he commended to Timothy and Titus and the churches they served. Goals: the twenty-seven New Testament documents emphasize different aspects of following Jesus toward maturity (i.e., goals of disciplemaking) as the situations they were written to and from necessitate. In the Pastoral Epistles, Paul’s specific goal is that his readers live virtuous lives, largely as defined by the pagan culture around them. He hopes that in so doing they will gain and maintain a hearing for the gospel. Thereby they would avoid or defuse negative stereotypes that were used against Christians and ease societal anxieties that were common in their world. Methods: in these letters, Paul commends the use of moral examples and appeals to honor and shame. He further exemplifies the use of creeds as a teaching tool for his churches. My purpose is to show that the Pastoral Epistles offer a unique perspective on disciplemaking, focusing on the importance of public witness and utilizing methods like imitation and conformity to social values. They do this to produce mature Christians who can effectively represent the gospel message in their communities.